

ADUNĂRILE ȚIGANILOR DIN TRANSILVANIA DIN ANUL 1919 (I)*

PETRE MATEI

Primele manifestări politice ale țăganilor din România au avut loc în anul 1919, în contextul unirii Transilvaniei cu România. Asemenea altor minorități, și țăganii ardeleni au organizat adunări în care și-au exprimat adevăratele aspirații la Unire, solicitând totodată acordarea unor drepturi. Spre deosebire de celelalte minorități, ale căror manifestări de acest fel au fost studiate de multă vreme, acțiunea țăganilor a rămas un episod puțin cunoscut.

Responsabile pentru această situație sunt interesul redus pe care istoriografia română l-a avut până de curând pentru această etnie, dar și incapacitatea țăganilor înșiși de a arăta preocupare pentru crearea și dezvoltarea unui discurs istoric propriu, recuperând și instrumentalizând momente semnificative din propria istorie. Deși în ultimele două decenii lucrurile s-au schimbat, istoria țăganilor intrând în atenția atât a istoricilor¹, cât și a elitelor române², totuși manifestările țigănești din Transilvania din anul 1919 continuă să fie prezentate aproape exclusiv din perspectiva a ceea ce este considerat de interes pentru istoriografia națională. Astfel, accentul este pus pe acțiunile românilor din Transilvania, manifestările celorlalte grupuri etnice (inclusiv adunările țăganilor din 1919) fiind subsumate legitimității Unirii. Reversul este că solicitările cu caracter etnic ale țăganilor au fost complet neglijate de istorici. În acest registru se înscrie și prima menționare a adunărilor țigănești, într-un volum de studii despre Unire publicat în anul 1978. Acest volum abordează atitudinea minorităților față de Unire în doar două pagini, țăganilor fiindu-le rezervate câteva rânduri. Pe lângă viciul de interpretare, adunările fiind amintite exclusiv din perspectiva justificării Unirii, apăreau și erori; între altele, localitatea Dumbrăveni (denumită în acea vreme Ibașfalău), unde s-a

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare finanțat de CNCSIS-UEFISCSU, în cadrul PN II IDEI, cod ID_717.

¹ Pentru o istorie generală a țăganilor în România, v. Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998.

² În acest studiu vom folosi ambele etnonime: „țigani” și „romi”. Îi numim „romi” pe activiștii din anii treizeci sau din prezent, care au militat sau militează pentru înlocuirea termenului de „țigan” cu cel de „rom”, dar nu și populația sau persoanele care fac obiectul acestui studiu. În 1919, ei își spuneau „țigani”, organizau „adunări țigănești” etc., motiv pentru care recurgem la denumirea de „țigani”.

desfășurat cea mai importantă adunare țigănească, era confundată cu Târnăveni³. După 1989, crescând interesul pentru țigani, au apărut informații mai bogate inclusiv despre aceste manifestări țigănești. Un prim exemplu este dat de Marian Ștefan, care, în 1990, într-un număr din „Magazin istoric”, a publicat memoriul Adunării Naționale Țigănești de la Dumbrăveni din 27 aprilie 1919⁴. Trei ani mai târziu, în 1993, Ioan Scurtu reproducea în facsimil un fragment din procesul-verbal al aceleiași adunări⁵. Totuși, nici volumele de documente coordonate de Ioan Scurtu și consacrate minorităților naționale în România interbelică⁶, nici volumul de documente privitoare la țigani în perioada 1919–1944, publicat în 2001 de Lucian Nastasă și Andrea Varga⁷, nu menționează în vreun fel aceste manifestări țigănești. În consecință, în condițiile în care doar aceste două documente au fost publicate, și nici acestea în colecții de documente care să le asigure intrarea rapidă în circuitul academic, primele manifestări politice ale țiganilor din România au continuat să fie puțin cunoscute, inclusiv de către istorici⁸.

Un studiu consacrat adunărilor țiganilor din Ardeal din anul 1919 este justificat din mai multe motive. Analiza acțiunilor acestei minorități poate contribui la o mai bună cunoaștere a epocii Unirii cu tot complexul de probleme pe care aceasta le presupune. Adunările țiganilor merită o atenție specială și din perspectiva necesității de a cunoaște mai bine istoria romilor de la noi. În 1919, țiganii ardeleni nu s-au limitat la exprimarea adevăratei lor la Unire. Ei au demonstrat o anumită conștiință etnică, profitând de conjunctura favorabilă, creată de schimbarea de regim, pentru a se organiza și pentru a exprima deziderate proprii, cu caracter social și etnic. Aceste manifestări ale țiganilor prezintă interes și pentru faptul că unii dintre liderii de la 1919 au continuat să fie activi și în mișcarea țigănească din anii '30. O paralelă între manifestările din anul 1919 și cele din anii '30 ar permite surprinderea unei evoluții. În fine, pe lângă importanța

³ 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, ed. a III-a, rev. și adăug., București, 1978, p. 666–667.

⁴ Marian Ștefan, *27 aprilie 1919. Adunarea Națională a țiganilor din Transilvania*, în „Magazin istoric”, an XXIV, septembrie 1990, nr. 9 (282), p. 19.

⁵ *România. Documentele Unirii. 1918. Album*, ed. Ioan Scurtu, București, 1993, p. 152–153.

⁶ *Minoritățile naționale din România. 1918–1925*, ed. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995.

⁷ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919–1944)*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, Cluj-Napoca, 2001.

⁸ Studiile recente continuă să se inspire, în ceea ce privește țiganii în anul 1919, din volumul apărut în 1978, preluând eroarea localizării adunării din 27 aprilie 1919 la Târnăveni: Aurel Gălea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1920)*, Târgu Mureș, 1996, p. 241; Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 120; Ion Sandu, *Rromii în perioada interbelică*, în Doru Dumitrescu, Carol Căpiță, Mihai Manea, *Istoria minorităților naționale din România*, București, 2008, p. 128. În varianta în limba engleză a cărții sale Viorel Achim a procedat la corectura necesară, scriind că adunarea s-a ținut la Ibașfalău (Dumbrăveni): *The Roma in Romanian History*, Budapesta, New York, 2004, p. 159, nota 1.

obiectivă a acestor evenimente, circumscrisă strict anului 1919, ar merita abordată și posibilitatea exploatării lor simbolice. Cum și în ce măsură s-au raportat țiganii la aceste evenimente în anii '30⁹? Dar acum? În ce fel sunt evenimentele din 1919 recuperate și instrumentalizate de liderii romi actuali pentru articularea unui discurs istoric menit să contribuie la construirea unei identități române moderne?

Studiul de față nu-și propune să răspundă exhaustiv la toate aceste întrebări, ci, mai degrabă, să ofere un cadru explicativ pentru apariția acestor manifestări. Structura sa ține cont de specificul manifestărilor țigănești desfășurate între ianuarie și aprilie 1919:

1) Adunarea județeană a țiganilor din Târnava Mare, desfășurată la Rupea în 16 ianuarie 1919;

2) Adunările din aprilie 1919 din mai multe localități transilvănene (Iclodu Mare, Șeica Mare, Ucea de Jos, Moșna, Blăjel, Velț, Tălmăcel, Avrig, Criș, Dumbrăveni, Apold, Copșa Mare, Soroștin, Șoala), unde țiganii și-au exprimat doleanțele și au trimis delegați la adunarea generală de la Dumbrăveni;

3) Adunarea Națională Țigănească de la Dumbrăveni din 27 aprilie 1919;

4) Contextul manifestărilor. Întrucât numărul prea mare de localități nu ne permite abordarea specificului fiecărei adunări în parte, vom identifica elementele comune ale acestor manifestări, problematizând;

5) Reflectarea manifestărilor țigănești.

1. ADUNAREA DE LA RUPEA A ȚIGANILOR DIN JUDEȚUL TÂRNAVA MARE, 16 IANUARIE 1919

Țiganii s-au aflat după 1 decembrie 1918 între primele minorități care și-au mărturisit atașamentul față de români. Pe 16 ianuarie 1919, la Rupea, a avut loc adunarea țiganilor din județul Târnava Mare. Aceasta s-a desfășurat la scurt timp după ce sașii, prin declarația de la Mediaș din 8 ianuarie 1919, și-au exprimat adeziunea la Unire. Au urmat manifestările altor minorități care, aderând la Unire, pretindeau acordarea sau respectarea anumitor drepturi¹⁰. În manifestele puse în circulație prin intermediul presei, inițiatorii acestui eveniment, organizați în „Comitetul Aranjator, Țiganii din Homorod”, se adresau țiganilor din județ cu apelativul „frați”, invitându-i să ia parte la „marea adunare țigănească ce se va ține Joi în 16 Ianuarie st.n. în sala Schlosser din Cohalm¹¹, la ceasurile 9 înainte de amiazi”. Pentru legitimarea adunării și, implicit, a revendicărilor care urmau a fi

⁹ Pentru mișcarea romă în perioada interbelică, v. Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 127–132. Documente despre mișcarea romă interbelică au fost publicate în volumul *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga.

¹⁰ Pentru acestea v. *Minoritățile naționale din România. 1918–1925*, doc. 9, p. 126–128 (Mediaș, 8 ianuarie 1919), doc. 10, p. 129 (Adunarea evreilor din Transilvania organizată la București în 18 martie 1919), doc. 16, p. 162–166 (Adunarea generală a germanilor din România Mare de la Timișoara din 6 septembrie 1919) etc.

¹¹ Rupea era denumită în maghiară Kohalom, de aici și această variantă românilor.

exprimate cu această ocazie, se dorea o prezență numeroasă: „Vă rugăm, fraților, de a lua parte în număr cât se poate de mare la prima noastră adunare țigănească de care adunare atârnă soarta tristei noastre vieți. Fraților! Nu băgați în seamă nici o osteneală. Toți țiganii din împrejurimile noastre să fie la această adunare, tineri și bătrâni.” Potrivit organizatorilor, urma să fie discutată situația acestei minorități: „scopul adunării noastre este de a spune lumii tot ceea ce am suferit de sute de ani noi țiganii”. Adunarea urma să aleagă „un comitet țigănesc care va fi obligat a recurge la onoratul Comitet Național Român din Sibiu și a ruga pe Onoratul Comitet Național Român a ne lua și pe noi țiganii sub scutul Domniei lor”. Întrunirea era autorizată de Consiliul Național Român din localitate¹².

Cum deja am menționat, în istoriografia română informațiile despre această adunare sunt puține, limitându-se la a sublinia exclusiv patriotismul românesc de care ar fi fost animați țiganii. Astfel, potrivit comentariilor din volumul amintit mai sus din 1978, ei s-ar fi mulțumit să ceară să fie luați sub protecția Consiliului Național Român: „Merită să relevăm și poziția patriotică manifestată de țiganii din comitatul Târnavei Mari fața de desăvârșirea statului român. Convocînd la Marea adunare țigănească pe data de 16 ianuarie 1919 la Cohalm, Comitetul Aranjator Țigănesc din Homorod anunța scopul adunării lor pentru «a ruga pe onoratul Comitet Național Român a ne lua și pe noi țiganii sub scutul domniei lor».”¹³

În realitate, la adunarea de la Rupea, la care au venit, potrivit presei românești, aproximativ 700–800 de participanți, solicitările țiganilor nu s-au limitat la această protecție, care a fost, mai degrabă, un mijloc persuasiv decât un scop în sine. Adunarea a formulat cereri concrete: „drepturi egale; colonizarea cortorariilor; îngrijirea invalizilor și văduvelor; pământ; să fie reprezentați în reprezentanța comunală”¹⁴. Revendicările exprimate la Rupea arată că țiganii erau la curent cu

¹² *Un manifest al țiganilor*, în „Gazeta poporului”, an II, 9 februarie 1919, nr. 6, p. 8. „Rugăm pe frații noștri țigani din comitatul Târnavei Mari a lua parte la marea adunare țigănească ce se va ține Joi în 16 ianuarie st.n. în sala Schlosser din Cohalm, la ceasurile 9 înainte de amiază. Scopul adunării noastre este de a spune lumii tot ceea ce am suferit de sute de ani noi țiganii. Vom alege un comitet țigănesc care va fi obligat a recurge la onoratul Comitet Național Român din Sibiu și a ruga pe Onoratul Comitet Național Român a ne lua și pe noi țiganii sub scutul Domniei lor. Vă rugăm, fraților de a lua parte în număr cât se poate de mare la prima noastră adunare țigănească de care adunare atârnă soarta tristei noastre vieți. Fraților! Nu băgați în seamă nici o osteneală. Toți țiganii din împrejurimile noastre să fie la această adunare, tineri și bătrâni. Această adunare este autorizată de Consiliul Național Român din Cohalm. Comitetul Aranjator, Țiganii din Homorod.” Articolul apăruse la 9 februarie 1919, la aproape o lună după eveniment, fapt ce a creat confuzie. Nu a existat înainte de 16 ianuarie o adunare a țiganilor din Homorod la care să fi participat 700–800 de țigani. Autorul articolului, neavând informații suficiente, dar dispunând de manifestul pus în circulație de „Comitetul Aranjator, Țiganii din Homorod”, a presupus eronat că adunarea ar fi avut loc la Homorod. În realitate, doar organizatorii și semnatarii manifestului erau din Homorod. Cele două localități erau oricum foarte apropiate.

¹³ 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 666.

¹⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 60.

hotărârile de la Alba Iulia, în funcție de care și-au formulat dezideratele¹⁵. Cele cinci cereri nu pot fi ușor caracterizate ca fiind fie „sociale”, fie „etnice”. Inclusiv solicitările care, la prima vedere, ar părea de natură socială (pământ, colonizarea cortorariilor, îngrijirea invalizilor și văduvelor) pot fi abordate dintr-o perspectivă a egalității de tratament pe care o reclamau, aceasta fiind o revendicare „etnică”, fapt evidențiat de cereri precum: drepturi egale, reprezentanță comunală. Reprezentanții ai țiganilor au comunicat aceste solicitări Consiliului Dirigent al Transilvaniei, care a luat măsuri de rezolvare. Pe 27 ianuarie 1919, la doar câteva zile după adunarea de la Rupea, Consiliul Dirigent l-a mandatat pe prefectul județului Târnava Mare să-i informeze pe liderii țiganilor, George Molnar și George Crițeanu, că s-a luat notă de dezideratele lor, care urmau să fie rezolvate. „Dlui Prefect al comitatului Târnava Mare. Sighișoara. [...] Să binevoiți a încunoștința pe reprezentanții George Molnar și George Crițeanu că: 1. Toți cetățenii vor fi egal îndreptățiți; față de țigani nu se face nici o deosebire; 2. Colonizarea cortorariilor la un timp mai potrivit se va rezolva; 3. Despre invalizi și văduvele lor se va îngriji în conformitate cu invalizii și văduvele tuturor cetățenilor; 4. În reprezentanța comunală vor fi reprezentate și minoritățile; 5. Cererea lor referitoare la împărțirea pământului s-a transpus Resortului agriculturii.”¹⁶

Atitudinea opiniei publice românești față de adunarea țiganilor este, din păcate, greu de documentat. Interesul pentru manifestările țiganilor era relativ redus în epocă, ele nefiind socotite vitale pentru cauza românească, a unirii Ardealului cu România. Cu totul altfel au fost percepute adunările sașilor sau ale unor grupuri etnice mai vizibile. În cazul țiganilor, presa a tratat evenimentul – și pe țigani în general – cu o anumită condescendență. Comentariile au fost puține și au variat între curiozitate, ironie și bunăvoință. Spicuim din câteva articole de presă. Un material scurt, apărut la aproape o lună după adunarea de la Rupea, ne arată curiozitatea ușor ironică față de această manifestare, dublată de o anumită frustrare de a nu dispune de mai multe informații. De altfel, titlul articolului este *Țiganiada de la Cohalm*: „Mă rog, ce e cu adunarea țiganilor din Cohalm? S-a ținut sau nu s-a ținut această adunare a confrăților neorustici¹⁷ la 16 Ian. [stil] n[ou]?”

¹⁵ *Minoritățile naționale din România. 1918–1925*, doc. 6, p. 119–120. Astfel, cererea de a primi pământ și reprezentare comunală se regăsește și în Declarația de la Alba Iulia, alineatul III, punctele doi, trei și cinci: „egala îndreptățire, [...] votul obștesc direct, egal, secret pe comune în mod proporțional [...] la reprezentarea în comune, județe ori parlament [...] reformă agrară radicală”.

¹⁶ ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 60. Pe George Crițeanu îl vom regăsi și în 27 aprilie 1919, la adunarea de la Dumbrăveni, când va fi propus să facă parte din Marele Sfat Național – Idem, colecția Facsimile, F 1322, dar și memoriul publicat de Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 19.

¹⁷ Politica asimilaționistă a Mariei Tereza (1740–1780) și a lui Iosif al II-lea (1780–1790) față de țigani a prevăzut, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, printre altele, și utilizarea unei denumiri alternative pentru țigani, aceea de „Neorustici”, „Neubauer”, „Neubanater” („țărani noi”, „bănățeni noi”). Pentru detalii, v. Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 68–75; Marian Zăloagă, *Sub semnul absolutismului: imaginea țiganilor din Transilvania*, în „Caietele Gheorghe I. Brătianu”, IV, 2001, p. 25–30; Idem, *Politica imperială austriacă și opiniile istoriografiei iluministe față de*

Dacă s-a ținut, pentru ce ziarele nu o înregistrează? Pentru ce agenția «Dacia» nu dă nici măcar trei rânduri de depeșă? Dacă nu s-a ținut, cine a împiedicat această adunare exotica ce ar fi dat motive de inspirație unui al doilea Budai Deleanu? Așteptăm lămuriri măcar de la țiganii din Blaj.»¹⁸

Dar atitudinile față de acest grup etnic în general puteau fi mai generoase, depășind registrul ironic. Există și articole văzând în țigani posibili parteneri. Un exemplu este *Cântec nou*, un articol în versuri publicat în martie 1919: „Măi țigane, azi pe strune/ Nu mai cânti în limbi străine/ Că n-au drept să-ți poruncească/ Altul lifele străine/ Azi să-mi zici hora-nfrățirii/ Cum o știi mai dulce frate/ Vreau să-nchin căci astăzi are/ Tot Românul libertate/ Vreau să simt în pept viața/ Inima îmi bate tare/ Zi, măi frate lăutare/ Zi în România Mare.»¹⁹ Aparent nesemnificativ, acest exemplu este pus în valoare de un alt articol, și el favorabil acestei minorități, al cărui autor își descria emoția de a fi văzut printre voluntarii ardeleni foști prizonieri în Rusia și doi țigani ce se oferiseră să lupte pentru România: „Umblau semeți pe platoul Șorogarului, așteptând să vie regele să le ia jurământul. [...] După terminarea festivității, m-am apropiat de cei doi, cari m-au înduioșat așa de mult prin venirea lor. – Dar voi? Cum și de unde? Duseră mâna la chipiul împodobit cu colorile românești. – Apoi suntem și noi voluntari de-i românești. Cum, adecă noi nu ținem cu Rumânia? De ce tremurau lacrimile în ochii mei? Uite-i. Singurii, singurul neam care ne iubește, care, suferind alături de noi, ne-a cunoscut și s-a alipit de sufletul nostru. Și acum, în clipa cea mare, când glasul pământului sfânt a răsunat până dincolo de ghețurile Siberiei, ei vin alături de voinicii Ardealului să le dea mână de ajutor. [...] Și cu toate acestea sunt așa de mândri între cele trei mii de noi ostași ai idealului nostru. Pentru că și ei «țin cu Rumânii». Vai, poate singuri ei țin neinteresați cu Rumânii.»²⁰

Astfel de apariții în presă surprind un anumit nivel de acceptare față de țigani, care a contat în primăvara lui 1919, creându-le acestora un cadru de manifestare.

2. ADUNĂRILE LOCALE ALE ȚIGANILOR, APRILIE 1919

Următoarele adunări ale țiganilor au avut loc la sfârșitul lunii aprilie 1919, perioadă favorabilă unor astfel de manifestări. Cu doar câteva zile înainte, în

chestiunea țigănească din Transilvania în secolul la XVIII-lea, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, II, 2003, p. 119–128. Inițial denumire oficială, deci într-o mai mică măsură depreciativă, aceasta a fost adoptată și de către țiganii ardeleni, ajungând să-i desemneze în special pe cei sedentari. „Neorustici” se numeau și acei reprezentanți ai adunării țigănești din Velț, din aprilie 1919 – ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 59. Același nume l-a purtat și prima organizație țigănească, înființată în 1926, în localitatea Calbor, județul Făgăraș: „Înfrățirea neorustică”.

¹⁸ *Țiganiada de la Cohalm*, în „Unirea”, an 29, 14 februarie 1919, nr. 32, p. 3.

¹⁹ Justin Ilieșu, *Cântec nou*, ibidem, 6 martie 1919, nr. 48, p. 1.

²⁰ Mihnea, *Din carnetul unui pribeag. Țiganii*, în „Craiu nou”, an I, 1/14 aprilie 1919, nr. 6–7, p. 106–107.

noaptea de 15 spre 16 aprilie, avusese loc atacul maghiar, urmat de contraofensiva trupelor române pentru atingerea aliniamentului Arad-Oradea-Satu Mare²¹. Foarte probabil, organizatorii acestor adunări au crezut că, într-un asemenea moment sensibil, cererile lor, exprimate concomitent cu afișarea românismului, vor fi soluționate favorabil.

Manifestările din luna aprilie ale acestei minorități pot fi împărțite în două categorii. Prima este cea a adunărilor locale țigănești, în cadrul cărora anumite comunități de țigani își exprimau adevăratele dorințe, formulau propriile doleanțe și mandatau „oameni de încredere” care să-i reprezinte la Adunarea Națională Țigănească de la Dumbrăveni, din 27 aprilie 1919. Această adunare generală de la Dumbrăveni era a doua etapă. Astfel de adunări au fost organizate în următoarele localități: Iclodu Mare (județul Solnoc-Dobâca), Criș, Șeica Mare și Moșna (județul Târnava Mare), Ucea de Jos (județul Făgăraș), Tălmăcel și Avrig (județul Sibiu), Blăjel, Velț și Dumbrăveni (județul Târnava Mică). Pentru fiecare dintre localitățile sus-menționate dispunem de memorii sau credenționale emise de adunările țiganilor sau de autoritățile locale. Fără a fi identificat documente similare, bănuim că au mai existat alte patru adunări țigănești în localitățile Soroștin (județul Sibiu), Apold, Copșa Mare și Șoala (județul Târnava Mare), întrucât găsim numele reprezentanților țigani din aceste patru localități în tabelul nominal cu participanții la adunarea generală de la Dumbrăveni. Față de adunarea de la Rupea, care-i vizase doar pe țiganii din județul Târnava Mare, invitați să participe direct, în masă, cât mai mulți, tineri și bătrâni, manifestările din aprilie erau mai elaborate. Nu numai că participanții proveneau din mai multe județe, dar forma de reprezentare și implicit de legitimare era diferită, de această dată comunitățile de țigani numindu-și delegații care deliberau și luau decizii în numele lor.

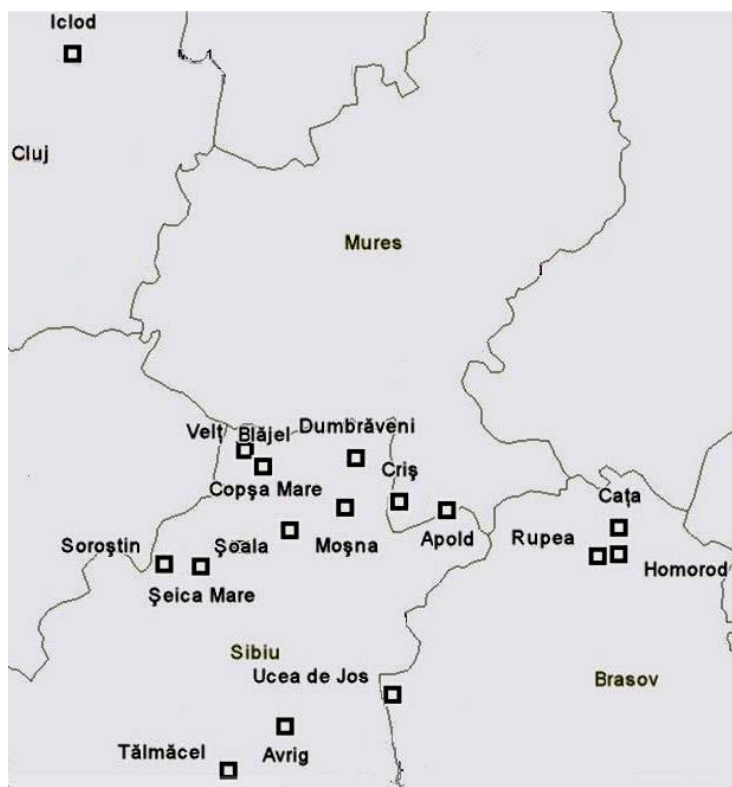
Cel mai probabil, aceste adunări locale au avut loc între 25 și 27 aprilie st.n. La 25 aprilie au avut loc adunările din Ucea de Jos, Șeica Mare și Iclodu Mare, la 26 aprilie cele din Moșna, Blăjel și Velț, iar pentru 27 aprilie avem un credențional eliberat de biserica din Criș reprezentantului adunării locale țigănești. Mai avem alte trei adunări nedatate, la Tălmăcel, Avrig și Dumbrăveni, despre care presupunem că au avut loc în ziua de 26 aprilie 1919²².

Documentele emise de aceste adunări urmau un anumit model: aderând la Unire, pretindeau drepturi egale; erau totodată structurate în jurul câtorva idei, dorința fiind de a convinge de bunele intenții: țiganii se declarau sedentari, „de-ai locului”, de religie ortodoxă sau greco-catolică, utili economic (fiind menționate meseriile: zilieri, negustori, comercianți), se pronunțau în favoarea Unirii și își manifestau loialitatea față de familia regală și față de guvernul român. Uneori,

²¹ Dumitru Preda, *Transilvania și relațiile româno-ungare până la 15 aprilie 1919*, în Idem, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*, București, 1994, p. 114–206.

²² Toate aceste cereri erau redactate de Gheorghe Humagiu, reprezentant al adunării din Ucea de Jos din 25 aprilie. Cum pe 27 aprilie avea loc adunarea generală din Dumbrăveni, aceste trei adunări s-au desfășurat, cel mai probabil, pe 26 aprilie 1919.

probă a românismului lor era afirmația potrivit căreia regele i-ar fi eliberat de „barbarii de maghiari” sau din „jugul maghiar”. Pe acest fundal, drepturile solicitate, în special împrumutarea, nu ar fi putut fi refuzate unor oameni care se declarau loiali, buni cetățeni, „dând armată” etc.²³ În plus, adunările alegeau oameni de încredere care urmau să fie trimiși la adunarea de la Dumbrăveni.

Hartă cu localitățile unde țiganii s-au manifestat în anul 1919.

Sunt marcate atât adunările regionale de la Rupea (16 ianuarie 1919) și de la Dumbrăveni (27 aprilie 1919), cât și localitățile pentru care sunt documentate adunări țigănești sau delegații trimise la adunările de la Rupea și Dumbrăveni. Structura administrativă este cea actuală.

²³ Acest mod de a solicita ajutor, insistând pe loialitatea și utilitatea lor, inclusiv militară, continua să se regăsească la rudarii din sudul Transilvaniei chiar și 20 de ani mai târziu. Acei rudari care nu fuseseră împrumutăriți la reforma agrară se confruntau cu probleme asemănătoare cu cele amintite de participanții la adunările din 1919 – Ion Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, 1944, p. 46: „o spun singuri că ei fac armată, plătesc dări, dar n-au luat parte la nici una din binefacerile social-politice de care s-a învrednicit populația noastră rurală. N-au fost împrumutăriți decât în parte. Stau în plin secol al XX-lea pe pământ boieresc, plătind chiria anuală; deci cei mai mulți n-au nici vatră proprie [...] Pădurea o plătesc. De aici scot lemnul bun de lucru.”

Spațiul nu ne permite citarea pe larg a tuturor documentelor date de adunările țiganilor din aprilie 1919. Ne limităm la a reproduce integral actul emis în 25 aprilie 1919 de adunarea din Ucea de Jos, județul Făgăraș. Motivul pentru care optăm pentru acest document este acela că structura și conținutul lui se regăsesc și în documentele adunărilor de la Tălmăcel, Avrig, Blăjel, Velț și Dumbrăveni.

„Onorată Adunare Națională Țigănească în Ibașfalău, Onorată Ședință,

Noi supuși aparținători ai comunei Ucia de Josu plasa Arpașiu de Josu, județul Făgăraș și jur, de religie gr[eco] or[ientali] și gr[eco] cat[olici] de profesii zileri și neguțători.

Voim a ne depune următoarea rugare după cum urmează.

Prima dată din inimile noastre dăm laudă bunului Dzeu și Maiestății sale Regelui nostru Ferdinand căci ne[-]au eliberat din jugul barbarilor mag[h]iari. Trăiască Regele nostru Ferdinand. Trăiască onorabila noastră Regina Maria. Trăiască guvernul român. Trăiască România mare lângă care cerem alipirea noastră cu trup și sufletu.

Totodată declarăm a ne supune la toate condițiile cerute din partea mai marilor noștri și a guvernului român, dând armată ca și până acum.

Totodată

Rugând pre Iubitul nostru Rege și guvernul român a ne livida²⁴ și nouă următoarele.

A avea drept egal cu națiunea română. Cea mai pauperă națiune suntem, dar în tot diauna ne[-]am dat silința din cât am putut și am împlinitu toate cererile din partea guvernului și le vom împlini și de în'nainte. Noi drepturi la pădure nu am avutu, avere de pământ asemenea, cei mai puțini abia avem pământu propriu cât ne-am edificat un bordei (casă). Pe când fără acestea nu putem sta în naintea lipselor noastre.

Sperând că umilita noastră rugare nu veți lua[-]o la rea considerare, rămânem cei mai plecați servi în puternicind pe membri noștri den credere a participa la marea adunare aranjată pe Duminica Tomii în Ibașfalău.

Rămânem mai plecați servi,

Ucia de Josu, la 25 Aprilie 1919”²⁵

Asemănările dintre cererile adunărilor de la Ucea de Jos, Tălmăcel, Avrig, Blăjel, Velț și Dumbrăveni se explică prin prezența la aceste adunări a lui Gheorghe Humagiu, reprezentantul adunării din Ucea de Jos. Dat fiind faptul că cei mai mulți țigani nu știau carte (ei semnându-se prin punerea unei cruci), Humagiu a redactat revendicările adunărilor din Tălmăcel, Avrig, Blăjel, Velț și Dumbrăveni în calitate de „scriitor de nume și rugare”, după cum se și semna. Familiarizat cu protocolul adunării din propria localitate, el a preluat acest model în redactarea actelor emise de celelalte adunări.

²⁴ A oferi, a acorda.

²⁵ ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 49r-v.

Dar au existat și adunări ale căror cereri semănau, chiar și în absența lui Humagiu. Un astfel de exemplu este protocolul adunării din Șeica Mare, ținută tot în 25 aprilie²⁶. Deși detalii despre pregătirea acestor manifestări lipsesc, foarte probabil similitudinile se explică prin existența unor lideri capabili să acționeze pe raza mai multor județe, convenind din timp, înainte de ținerea primelor adunări, asupra unui model de cereri. Acesta a servit ca punct de plecare, fiind propus adunărilor și aprobat. Ușor diferită este adunarea de la Moșna, aici accentul căzând pe revendicarea unui ajutor imediat. Participanții la adunare se plâneau de lipsa pământului și, pornind de la refuzul sașilor din comună de a le da pământ în arendă la un preț rezonabil, solicitau ca adunarea de la Dumbrăveni să intervină pe lângă Consiliul Dirigent pentru acordarea de pământ, inițial în arendă și ulterior prin împroprietărire²⁷.

Deoarece în multe dintre aceste localități țiganii erau lipsiți de pământ, adunările lor au pus mare accent pe împroprietărire. Totuși, cererile nu se limitau la pământ și nu erau argumentate exclusiv din perspectiva sărăciei care trebuia curmată, ci și din perspectiva egalității în drepturi de care ar fi trebuit să se bucure în calitatea lor de cetățeni loiali, care se achitau de aceleași obligații ca și celelalte minorități: „Se roagă adunarea generală către Consiliul Dirigent din Sibiu să binevoiască a lua în considerare când se va împărți pământul și pe ei fiindcă aceleași jertfe și aceleași miserii și neajunsuri am îndurat cu orișicare alții și același sânge am vărsat pentru cauza mare a dreptății ca și celelalte popoare din țară deci să fie împărțâșiți de aceleași pământ ca și celelalte popoare conlocuitoare cu ei din țară.”²⁸

²⁶ Ibidem, f. 55r-v. „Onorabila Adunare Națională Țăgăniască în Ibașfalău [...] Noi supuși aparțin[ă]tori ai comun[e]i Șeica mare de județul Târnăv[e]i mari, plasa Mediaș, de religiuine Țăgani gr[eco] or[ientali] și gr[eco] cat[olici] de profesiune zil[i]er[i] negustor[i] și profesionișt[i] voim a ne depune următoarea rugare după cum urmiază: Prima data strigăm dând laudă bunului Dzeu și iubitelui nostru rege că ni[-]jau scosu din jugul barbar mag[h]iar. Trăiască Rumânia mare lângă care cerem alipirea noastră cu trup și sufletu. Noi dăm armată după cum am dat și până acum și ne supunem la to[a]te cererile și condiționile date dela mai mari[i] noștri și guvernul Român. Rugând pe Iubitul nostru Rege, guvernul român a ne livida următoarele. A avia drept egal cu națiunea rumână de oarece fiind poporul cel mai pauper noi to[a]te cererile din partea guvernului după cum l[e]-jam în plinit dară drepturi la pădure n[-]jam avut, avere de pământ moșie nu avem cei mai puțin abia avem pământ propriu cât și[-]jau edificat un bordei sau casă pe când și noi am voi să avem drepturi în ceva avere. Sperând că umilăta noastră rugare nu veți lua[-]jo în rea considerare rămânem cei mai plecați servi în puternicind pe membri[i] noștri de den credere spre a participa la marea adunare ce să va țină în duminica Tom[i]i în Ibașfalău. Rămânem cei mai plecați servi. Șeica Mare 25/IV.1919.”

²⁷ Ibidem, f. 45r-v. „Adunarea generală a țiganilor din Moșna se roagă de conducătorii adunării din Elisabetopol [Dumbrăveni – n. P.M.] să înainteze o rugare către Consiliul Dirigent din Sibiu să binevoiască a face dispoziții să aprobe ca să capete țigani din Moșna deocamdată în arenda în preț moderat dela atotstăpânitori sașii din comună.” Pentru munca țiganilor la sași și raporturile patronale sași-țigani în general, v. Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 106–107, 133; Martin Bottesch, *Fremd- und Selbstbilder in einer Siebenbürgischen Gemeinde: Siebenbürger Sachsen, Landler, Rumänen und Roma in Großpold*, în vol. *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region*, ed. Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken, Köln, 1998, p. 193–215.

²⁸ ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 45r-v.

Țiganiii încercau să se prezinte într-o lumină cât mai favorabilă, scoțând în evidență elementele pe care le aveau în comun cu românii. Ei se declarau greco-catolici și ortodocși, revendicându-se de la confesiunile socotite în Transilvania epocii drept „românești”. Invocarea acestei apropieri religioase dintre români și țigani, corespunzând în bună măsură realității²⁹, era menită să-i convingă pe români. Aceștia în general, familia regală și guvernul român în special erau salutați ca salvatori. Pentru a fi și mai persuasivi, concomitent cu apropierea de români, se producea o categorică distanțare față de maghiari. Întrucât adunările aveau loc într-o perioadă marcată de tensiunile, inclusiv militare, dintre maghiari și români, s-a recurs la frazeologia antimaghiară a epocii³⁰. „Barbarii de maghiari”, „jugul maghiar” apăreau ca o contrapunere la românii prezentați ca salvatori.

În câteva cazuri s-au păstrat documente care demonstrează o anumită implicare a românilor în organizarea acestor adunări. În anumite localități, dată fiind rata ridicată a analfabetismului printre țigani, cei care au redactat aceste cereri au fost români³¹. Câteva dintre adunările locale din aprilie 1919 s-au desfășurat în prezența unor notabilități românești (învățători sau preoți ortodocși și greco-catolici), cum s-a întâmplat la Moșna, Velț și Criș. În Moșna și Velț, protocoalele redactate de adunările țiganilor au fost chiar autentificate cu ștampila parohiilor românești. În cadrul adunării de la Iclodu Mare, învățătorul român le-a explicat participanților rostul organizării unei astfel de adunări, încurajându-i să-și numească delegați care să acționeze în spiritul Adunării de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918³². Nu au fost neglijate nici aspectele organizatorice, precum diurna și cheltuielile de transport, care urmau să fie plătite delegaților trimiși la Dumbrăveni. Acoperirea acestor cheltuieli era condiționată de prezența lor la adunare, confirmată fie de prezidiul adunării, cum s-a întâmplat cu delegatul Ioan Voicu din Criș³³, fie de poliție, precum în cazul delegatului Lepădat Ion din Iclodu

²⁹ Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 79; Viorel Achim, *Țiganiii în istoria României*, p. 117–118.

³⁰ Cităm dintr-un singur articol, dar exemplele sunt numeroase: *Curge sânge mereu*, în „Gazeta poporului”, an 2, 2 martie 1919, nr. 9, p. 1: „Ungurii s-au pus pe omor, pe jaf, pe tâlhărie. Bată-i Dumnezeu de săcui [...] câtă spaimă și supărare au pricinuit hoardele ungurești bieților noștri români [...] de atunci fiara ungurească a prins putere și acum bea sânge românesc [...] în ura lor fiarele săcuiști [...] ca un al doilea Irod, s-au năpustit urmașii lui Arpad.”

³¹ Certificatul pentru reprezentantul țigan Ioan Voicu era redactat și parafat de parohia din Criș; la Iclodu Mare, un anume Astilion, care cel mai probabil nu era țigan, redacta această cerere, iar în Moșna, cel care a scris actul era „adm[inistrator] parohial”. În cazul adunării țiganilor din Blăjel și Velț a căror cerere fusese scrisă de Gheorghe Humagiu, dispunem și de un credențional dat de biserica din Velț.

³² ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 43r-v. „Adunarea se deschide prin învățătorul local la rugarea publicului care le face cunoscut în câtva ținta congresului lor și îi îndrumază a-și alege un delegat din sânul lor care să-i represinte la acel congres dându-i împuternicirea deplină a se rosti liber în discuția și în hotărârea congresului de acolo alăturându-să toată adunarea la hotărârile Congresului Român ținut la Alba Iulia în 1. Dec. 1918.”

³³ Ibidem, f. 42r-v.

Mare³⁴. Astfel de detalii organizatorice au fost posibile, cel mai probabil, doar cu ajutorul administrației românești.

3. ADUNAREA NAȚIONALĂ ȚIGĂNEASCĂ DE LA DUMBRĂVENI, 27 APRILIE 1919

După cum am menționat deja, înainte de 1989 puține lucruri erau cunoscute despre această Adunare Națională Țigănească de la Dumbrăveni³⁵, iar situația după 1989 nu s-a ameliorat considerabil chiar dacă au fost publicate memoriul³⁶ și procesul-verbal³⁷ redactate de adunare.

3.1. PARTICIPANȚII

Prin reunirea delegaților trimiși de adunările locale, în ziua de 27 aprilie 1919 st.n.³⁸, s-a constituit, la Dumbrăveni, Adunarea Națională Țigănească. Adunarea de la Dumbrăveni, pe atunci oraș cu populație majoritar maghiară, având loc pe fundalul ostilităților militare dintre români și maghiari, s-a aflat sub patronajul autorităților românești. Cu acest prilej adunarea țigănească s-a pronunțat pentru Unire, elaborând un memoriu pe care l-a trimis Consiliului Dirigent de la Sibiu.

³⁴ Ibidem, f. 43r-v.

³⁵ Reproducem din 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 667, paragraful referitor la țigani: „La 27 aprilie 1919 are loc Adunarea țigănească a locuitorilor din Ardeal, ținută la Ibașfalău (Tîrnăveni) [...] în care după ce se constată că țiganii <care de veacuri au locuit pe pământul Ardealului și laolaltă cu celelalte popoare și îndeosebi cu națiunea română au adus toate jertfele necesite pentru susținerea și înaintarea acestei țări și patria noastră iubită îndemnați de dragostea noastră față de neamul românesc și față de noua noastră patrie, România Mare> declarau sărbătorește și pentru totdeauna că <afit noi cît și următorii noștri să fim considerați de cei mai supuși și credincioși fii și cetățeni ai României Mari, conform punctului I al Hotărîrii aduse în adunarea națională ținută la Alba Iulia la 18 noiembrie/1 decembrie 1918>.”

³⁶ Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 19.

³⁷ Ioan Scurtu a publicat în *România. Documentele Unirii. 1918*, p. 152–153, în facsimil, o parte a procesului-verbal redactat de adunarea de la Dumbrăveni. Facsimilul reprodus se află la ANIC, colecția Facsimile, F 1322, dar este incomplet, lipsind partea centrală a documentului. Prin bunăvoința domnului Marian Ștefan, am avut acces la o copie integrală a documentului, dar fără a ni se indica trimiterea arhivistică. În aceste condiții, ne limităm să dăm ca sursă ANIC, colecția Facsimile, F 1322.

³⁸ O altă eroare este menționarea zilei de 27 aprilie/10 mai 1919 ca zi a adunării. Eroarea s-a produs probabil din vina angajaților Arhivelor, care nu doar că au copiat greșit exemplarul care se găsește la ANIC, dar au și introdus o dată eronată, care a fost preluată. Adunarea a avut loc, în realitate, pe 27 aprilie st.n., după cum reiese din ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 42r-v. Pe de altă parte, protocoalele adunărilor locale menționau că adunarea de la Dumbrăveni urma să aibă loc în Duminica Tomii. Or, în 1919 Duminica Tomii a fost în 27 aprilie st.n.

La acest eveniment au participat 89 de delegați³⁹ ai țiganilor din cinci județe: Târnava Mare, Târnava Mică, Sibiu, Făgăraș și Solnoc-Dobâca. Localitățile reprezentate la Dumbrăveni erau în număr de 15. Le reproducem în funcție de numărul delegaților în ordine descrescătoare: Dumbrăveni, cu 41 de participanți, Velț cu 12, Șoala și Moșna cu câte șase, Șeica Mare, Copșa Mare, Avrig, Tălmăcel cu câte trei, Apold, Ucea de Jos, Homorod, Cața cu câte doi, iar Iclodu Mare, Soroștin, Criș și Blăjel fiecare cu câte unul. Cei 89 de participanți pot fi împărțiți în trei categorii: prima grupă este formată din cei trimiși cu credenționale și pentru care avem dovada organizării unor adunări locale în aprilie 1919, documente anexate în dosarul cercetat de noi⁴⁰. În a doua categorie intră cei care sunt menționați nominal ca reprezentând localitățile Copșa Mare, Soroștin, Apold și Șoala, dar pentru care nu am găsit acte care să documenteze fără dubiu existența unor astfel de adunări. În fine, a treia categorie cuprinde patru persoane care veneau în calitate de delegați ai „adunării parțiale” de la Rupea din 16 ianuarie 1919⁴¹.

3.2. DESFĂȘURAREA ADUNĂRII

Conform procesului-verbal redactat cu această ocazie, în ziua de 27 aprilie 1919, la ora 15, în sala castelului Apafy din Dumbrăveni, începea adunarea țiganilor, fiind prezenți la deschidere 85 de delegați ai lor⁴². Aceasta era deschisă de Ionel Câmpeanu, reprezentant al administrației românești locale, „care la rugarea mai multor locuitori țigani a convocat această adunare”. După o cuvântare adresată adunării, Câmpeanu i-a invitat pe participanți să se constituie legal prin alegerea președintelui, a notarului și a comisiei verificatoare și de întocmire a rezoluțiilor.

Au existat diferite mecanisme de luare a deciziilor și de legitimare a acestora. Adunarea și-a ales președintele (Gheorghe Humagiu din Ucea de Jos), notarul (Niculae Velțeanu din Șeica Mare), comisia de verificare a credenționalelor prin care delegații se legitimau, precum și cea de redactare a rezoluțiilor și a procesului-verbal. În mare, adunarea a funcționat în felul următor: participanții în totalitate legitimau, dacă erau de acord, deciziile luate de comisii. Deși, din păcate, numele membrilor nu ni s-au păstrat pentru fiecare comisie în parte, puteam face câteva

³⁹ Ibidem, dosar 79/1919, f. 40–41. Tabelul conține 89 de persoane.

⁴⁰ Ucea de Jos, Blăjel, Velț, Moșna, Dumbrăveni, Avrig, Tălmăcel, Șeica Mare, Iclodu Mare și Criș.

⁴¹ Deși erau menționați ca provenind din Homorod, doi dintre ei erau din Cața și doi din Homorod.

⁴² În deschidere au fost prezenți 85 de participanți, întrucât cei patru reprezentanți ai adunării de la Rupea au venit abia mai târziu, în pauza dintre cele două ședințe, când comisiile deja formate deliberau asupra rezoluțiilor.

observații. Nu doar că impresionează organizarea, dar transpare și efortul de a include în aceste mecanisme decizionale delegați din mai toate localitățile reprezentate. Din cele 14 localități reprezentate în sală în acel moment 13 aveau delegați în comisii⁴³. Singura excepție era Copșa Mare, ai cărei trimiși apar doar ca membri ai adunării. Totuși, gradul de implicare a delegaților în procesul decizional a variat, fiind neclare criteriile pentru care anumite funcții mai importante (președinte, notar) le-au revenit lui Gheorghe Humagiu și Nicolae Velțeanu. Cei doi nu erau susținuți de delegații numeroase. Astfel, președintele Humagiu din Ucea de Jos nu era însoțit decât de Adam Floca. În aceeași situație era și Nicolae Velțeanu, originar din Șeica Mare, de unde nu mai veneau decât alți doi reprezentanți. Motivele care au contat la alegerea lor par a fi fost știința de carte și activitatea depusă în organizarea manifestărilor din aprilie. Humagiu asistase la mai multe adunări locale, redactând cererile acestora, iar calitățile lui Nicolae Velțeanu ies în evidență și ulterior, în anii '30, când se implică serios în mișcarea romă transilvăneană. Ne-am fi așteptat ca țiganii din orașul Dumbrăveni, mult mai bine reprezentați (41 din cei 85 de delegați erau din acest oraș), să fi impus un număr mai mare de persoane în aceste comisii. Lucrul acesta nu s-a întâmplat. Cu excepția lui Zoltan Alexandru (care era însă analfabet, în dreptul numelui său apărând o cruce), ce-i drept prezent în mai toate comisiile și delegațiile, nimeni altcineva nu se evidențiază din acest oraș care găzduia manifestarea.

Din momentul alegerii sale ca președinte al adunării, Gheorghe Humagiu devine tot mai vizibil. Începe prin a mulțumi adunării pentru alegerea sa, dar și lui Ionel Câmpeanu, pentru că a sprijinit organizarea adunării: „și în deosebi aducând mulțămintă pentru bunăvoința și osteneala adusă pentru aceasta cauză dreaptă Dlui Ionel Câmpeanu”. În continuare, prezidiul adresa adunării trei cereri. Prima avea ca scop completarea comisiei de verificare a credenționalelor⁴⁴. Celelalte vizau alegerea a două delegații: prima urma să îl invite la adunare și pe Ilarie Holom, subprefectul județului, care se afla în oraș⁴⁵. Acest demers se înscria în logica obținerii bunăvoinței autorităților, mai ales că acesta era și membru în Marele Sfat

⁴³ ANIC, colecția Facsimile, F 1322. „Ad. 2 Adunarea alege de președinte pe: Gheorghe Humagiu din Ucea de Jos, jud. Făgăraș, de notar pe Nicolae Velțan din Șeica Mare, jud. Târnava Mică, iar de membri atât în comisiunea verificatoare cât și în cea pentru compunerea rezoluțiilor și întocmirea procesului verbal pe următorii: Grancea Cula din Velț, Nicolae Lăcătuș din Blăjel, Adam Floca din Ucea, Ichim Muncescu din Șeica Mare, Ionița Racolta din Avrig, Pădurar Ion din Avrig, Duca Nicolae din Moșna, Drăgoi Gheorghe din Tălmăcel, Cornea Gheorghe [din] Tălmăcel, Zachie Dodor [din] Soroștin, Pavel Teișan [din] Șoala, Blasu Martin [din] Șoala, Vasiu Gheorghe [din] Moșna, Ion Nitu [din] Tropold, Lapadat Ferent [din] Iclodul Mare, Ion Voicu [din] Criș, Zoltan Alexandru [din] Ibașfalău.”

⁴⁴ Ibidem. În această comisie de verificare a credenționalelor și înscriere a participanților într-un tabel vor mai intra, alături de Gheorghe Humagiu (Ucea de Jos), Nicolae Velțeanu (Șeica Mare), Zoltan Alexandru (Dumbrăveni), Grancea Cula (Velț) și Drăgoi George (Tălmăcel).

⁴⁵ Ibidem. Vor fi aleși Zoltan Alexandru din Dumbrăveni și Adam Floca din Ucea.

Național⁴⁶. A doua comisie urma ca „în numele acestei adunări să se prezenteze la Consiliul Dirigent din Sibiu, pentru înmânarea procesului verbal și a rezoluțiilor ce se vor lua”. În această ultimă delegație, compusă din patru persoane, alături de țiganii Gheorghe Humagiu, Nicolae Velțeanu și Zoltan Alexandru, adunarea îl alegea ca membru și pe românul Ionel Câmpeanu: „În delegația pentru Consiliul Dirigent, pre lângă președinte, notar și Zoltan Alexandru, adunarea cu aclamațiuni și insistență alege și pe Dl. Ionel Câmpeanu care din considerațiuni binecuvântate și primește.”⁴⁷

În fine, prezidiul adunării a suspendat ședința, cerând celor două comisii, cea de verificare a credenționalelor și cea pentru redactarea memoriului, să-și înceapă activitatea.

În această pauză, au lucrat atât comisia pentru redactarea memoriului, cât și cea verificatoare, care i-a înscris în tabel pe toți participanții, verificând credenționalele aduse de aceștia. În acest răstimp, apar și cei patru reprezentanți ai adunării de la Rupea, menționați însă în tabelul completat de comisia verificatoare ca venind din Homorod. Venind prea târziu, au ratat șansa de a mai activa efectiv în comisiile care deliberau în momentul sosirii lor. Ce au putut să mai facă a fost să se declare de acord cu rezoluțiile.

Cea de-a doua ședință a adunării a fost deschisă de Gheorghe Humagiu, care, primind memoriul întocmit între timp de comisia de redactare, l-a citit în fața celor prezenți, solicitându-le să se pronunțe dacă îl acceptă sau doresc modificări. „După redeschiderea ședinței, președintele citește memoriul cu rezoluțiunile cuprinse în el și invită adunarea ca să se declare cumcă primește și dacă are ceva de schimbat. Adunarea primește cu mare însuflețire memoriul rezoluțiune care să va prezenta Consiliului Dirigent.”

Comisia verificatoare a declarat credenționalele participanților în ordine și a anunțat că „s’au prezentat la această adunare și reprezentanții adunării naționale țigănești parțiale a județului Târnava Mare ținută la 16 ianuarie și în Cohalm prin membrii: Gheorghe Crițeanu din Homorod, Nicolae Geger din Homorod, Nicolae David din Cața și Gheorghe David din Cața”.

Formularea procesului-verbal devine însă ușor neclară. Adunarea, cu al cărei memoriu cei patru se declaraseră de acord, își exprimă satisfacția, oferindu-le anumite funcții. Numirea lor în comisia verificatoare, acum pur simbolică, pare să fi avut ca scop menajarea anumitor susceptibilități. Cu adevărat important a fost însă faptul că Gheorghe Monesi, președintele adunării de la Rupea, a fost pus pe

⁴⁶ Aurel Galea, *Formarea și activitatea Marelui Sfat Național din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș (1918–1919)*, Târgu Mureș, 2000, p. 189. Îl regăsim la poziția 146 în tabelul cu cei 212 membri ai Marelui Sfat Național aleși de adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918: „Dr. Ilarie Holom, avocat, Ibașfalău”.

⁴⁷ ANIC, colecția Facsimile, F 1322.

lista celor propuși ca reprezentanți ai țiganilor în Marele Sfat Național. Dacă el nu ar fi apărut în timp util, urma să fie înlocuit de Gheorghe Crițeanu⁴⁸.

Nemaifiind propuneri, subprefectul județului a mulțumit adunării pentru ordinea manifestată. Ședința era declarată închisă, urmând să fie încheiat protocolul⁴⁹.

3.3. CERERILE ADUNĂRII

Memoriul „compus în adunarea Țiganilor români locuitori în părțile ardelenne ale României Mari, ținută la 27 April 1919 în orașul Ibașfalău”, oferă informații valoroase, conținând în detaliu hotărârile formulate acolo⁵⁰. Acestea pot fi împărțite în două mari categorii: adeziunea țiganilor la Unirea Transilvaniei cu România și cererile lor.

Atașamentul față de români revine de-a lungul întregului memoriu. De la început, participanții se declarau reprezentanți ai țiganilor români. Acesta nu era exclusiv un artificiu oratoric menit să-i sensibilizeze pe români, ci corespundea parțial realității. În Transilvania, dacă se asimilau din punct de vedere etnic, țiganii intrau mai degrabă în rândul românilor decât al maghiarilor. Această stare de fapt a fost exploatată la 1919 de țigani pentru a convinge de bunele lor intenții. Ei insistau pe apropierea lor de români, dar și pe vechimea lor în Transilvania și implicit pe legitimitatea cererilor lor, în calitate de buni cetățeni care au adus jertfe pentru țară. Ilustrativ în acest sens este următorul paragraf: „Subsemnații, reprezentanți ai Țiganilor români transilvăneni ca urmașii înaintașilor noștrii cari de veacuri au locuit pe pământul Ardealului și laolaltă cu celelalte popoare și îndeosebit cu națiunea Română au adus toate jertfele recevute pentru susținerea și înaintarea acestei țări și patria noastră iubită, îndemnați de dragostea noastră față de neamul românesc și față de noua noastră patrie România Mare, declarăm sărbătorește și pentru totdeauna, și totodată ne și rugăm cu supunere ca să ni se împlinească și nouă, celor oropsiți până acuma, dorințele noastre.” Drepturile la care spera această minoritate puteau fi obținute doar cu acordul românilor, a căror simpatie trebuia câștigată inclusiv prin evidențierea românismului. În acel moment, în condițiile în care o mișcare țigănească nu se putea întreține singură, cererea imperativă de drepturi ar fi fost contraproductivă. Țiganii nu erau în situația de a pretinde, ci, mai

⁴⁸ Cel mai probabil, memoriul deja citit de Humagiu a fost ulterior modificat, noi având acces, prin exemplarul publicat de Marian Ștefan, la versiunea finală, în care nu mai apare numele de Monesi, care fusese deja înlocuit de Crițeanu – *ibidem*, de unde reproducem întreg pasajul: „Aceștia [cei patru reprezentanți ai adunării de la Rupea – *n. P.M.*] încă se alătură la memoriul și rezoluțiunile primite în această adunare care află de bine și alege între membrii comisiunii verificatoare iar președintele adunării din Cohalm, Gheorghe Monesi fiind absent, ba constatându-se ca din Februarie a.c. a dispărut, în locul Dânsului, dacă nu s'ar întoarce, alege ca membru în Marele Sfat Național pe Dl. Gheorghe Critianu din Homorod.”

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Memoriul a fost publicat de Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 19.

degrabă, de a se ruga pentru a obține drepturi. Erau, de pildă, foarte diferiți de sași care, pe lângă ascendentul economic, puteau pretinde restituirea drepturilor pierdute sub regimul maghiar⁵¹. Din această perspectivă ar trebui, credem, interpretate astfel de formulări precaute și pragmatice.

Așa cum este redactată, adeziunea țiganilor la Unire însemna un prim pas pe calea obținerii de către ei a calității de cetățeni ai României Mari. „Atât noi cât și urmașii noștri să fim considerați ca cei mai supuși și credincioși fii și cetățeni ai României Mari, conform punctului I al hotărârii aduse în adunarea națională românească ținută la Alba Iulia la 18 Nov./1 Dec. 1918.”

Adunarea solicita primirea în rândul poporului român nu doar a țiganilor „cu limba, port și datine românești”, ci și a celorlalți țigani care și-ar fi pierdut acest specific „românesc”. „Ca fii și cetățeni ai marii Națiuni Române, nevoind și neputând fi considerați ca popor străin în țară străină, după cum am fost considerați de veacuri, ne rugăm: Să fim primiți în sânul marelui popor român nu numai cei cu limba, port și datine românești ci și ceilalți locuitori de origine țigănească care și-au pierdut acest caracter, aflători în toate ținuturile Ardealului, Banatului și părțile Țării ungurești alipite acuma la România Mare.” Cel mai probabil, această mențiune îi avea în vedere nu doar pe cei care își păstrasera limba țigănească, ci și pe țiganii maghiarizați.

Următoarele cereri care apar în document sunt mai concrete. Una dintre ele viza eliminarea din uzul oficial a etnonimului „țigan”, văzut ca o declasare, și înlocuirea lui cu o altă denumire: „De asemenea, ne rugăm ca de aci înainte, în toate actele oficiale românești să nu se mai folosească pentru noi și următorii noștri numirea (porecla) ca batjocură țigan, ci aceasta, dacă nu se șterge cu totul chiar din uzul oficial, să se circumscrie cu o altă numire care se va afla de corespunzătoare.”

Delegații țiganilor cunoșteau, evident, declarația de la Alba Iulia, din care s-au și inspirat și la care au făcut referință, pentru a-și motiva cererile, așa cum au procedat de altfel și celelalte minorități din Transilvania. Țiganii au invocat punctul III al rezoluției Adunării de la Alba Iulia (dreptul minorităților de a se instrui, administra și judeca în propria limbă), dar ei nu au pretins ca școala, administrația și justiția să fie în limba țigănească, optând în mod deschis pentru limba română. Aceasta îi diferențiază de alte grupuri minoritare cu un grad mai mare de autonomie culturală care, în demersurile lor făcute în 1919 și mai târziu, au insistat să obțină dreptul de folosire a limbii materne. Opțiunea țiganilor pentru limba română era una perfect valabilă. În condițiile în care mulți dintre ei erau asimilați din punct de vedere lingvistic (țiganii din Transilvania vorbeau preponderent limba română)⁵² sau vorbeau diferite dialecte țigănești, limba română era cea care îi unea în mai mare măsură decât i-ar fi unit o ipotetică limbă țigănească (neexistând

⁵¹ *Minoritățile naționale din România. 1918–1925*, doc. 9, p. 126–128 și doc. 16, p. 162–166.

⁵² Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 79.

atunci posibilitatea unei uniformizări sub aspect lingvistic). Pe lângă aceasta, pentru adunare a mai contat evident și dorința de a câștiga bunăvoința românilor. Au reușit acest lucru, opțiunea exprimată de țigani fiind apreciată în presa românească⁵³. Tot în spiritul egalității, cereau să li se permită accesul la toate funcțiile publice și bisericești, acces pe care nu îl aveau în timpul stăpânirii maghiare: „Conform hotărârei p[unctului] III al Adunării Naționale Românești dela Alba Iulia⁵⁴ să fim și noi considerați întru toate egali în drepturi cât și în datorințe cu ceilalți români din România Mare, prin urmare să fim și noi și următorii noștri instruiți, administrați și judecați în limba și după legile românești. Să fim primiți la toate oficiile de stat și bisericești-culturale și nu ca până acum în Ungaria.”

O cerere importantă era cea privitoare la împrumutarea lor cu pământ. Revendicarea era motivată și prin efectul prezentat ca benefic pe care împrumutarea l-ar fi avut asupra țiganilor în sensul întăririi atașamentului lor față de „moșia românească” pentru care strămoșii se sacrificaseră în trecut, iar urmașii ar fi fost de asemenea dispuși să se sacrifice. Până la legea de reformă agrară, ei solicitau facilități la arendarea pământului. „Conform legilor ce se vor aduce pentru împrumutarea celor fără pământ să fim și noi și următorii noștri împărtașiți din pământul care se va împărți (arător/pășune/pădure) între cetățenii Români, vrednici pentru aceasta spre a putea avea și noi și următorii noștri vatra noastră și moșia care să ne lege pentru totdeauna de moșia românească pentru care și înaintașii noștri au muncit, pățimit și sângerat și pentru care și următorii noștri vor aduce toate jertfele ce li sa cere. Până la executarea acestei legi ne rugăm ca să fim luați în seamă și sub ocrotirea la exarendarea moșiilor (pășunat și arător) precum și la întreprinderile muncitorești-industriale.”

⁵³ *Adunarea țiganilor din Transilvania s-a ținut la Ibașfalău la 27 aprilie*, în „Unirea”, an 29, 18 mai 1919, nr. 102, p. 4; *Țigani*, în „Carpații”, an I, 1 iunie 1919, nr. 8, p. 4.

⁵⁴ Reproducem alineatul III al rezoluției Adunării de la Alba Iulia: „În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, Adunarea Națională proclamă următoarele: 1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc. 2. Egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din Stat. 3. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate tărâmurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe, în vârstă de 21 de ani la reprezentarea în comune, județe ori parlament. 4. Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagandă a tuturor gândurilor omenești. 5. Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei-comisele și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin atât cât o să poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte, potențarea producției. 6. Muncitorimei industriale i se asigură aceleași drepturi și avantajii, care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus.” – *Minoritățile naționale din România. 1918–1925*, doc. 6, p. 119–120.

În fine, ultima cerere viza acceptarea în cadrul Marelui Sfat Național a trei noi membri numiți de Adunarea Națională Țigănească. Prezența acestora în forul legislativ transilvănean ar fi fost garanția că revendicările țiganilor urmau să fie luate în seamă. Cei trei erau românul Ionel Câmpeanu și țiganii Gheorghe Humagiu, președintele adunării de la Dumbrăveni, și Gheorghe Crițeanu din Brașov, reprezentant al adunării de la Rupea din 16 ianuarie 1919⁵⁵: „Până la îndeplinirea acestor dorințe îndreptățite, legale, pentru liniștea și asigurarea noastră ne rugăm ca să fim și noi, Țiganii barem în Ardeal reprezentați în Marele Sfat Național Românesc prin trei reprezentanți aleși din această adunare a noastră și anume: 1. D-l Ionel Câmpeanu teolog [...] și profesor, mijlocitorul și protectorul nostru binevoitor care deși nu aparține poporului nostru țigănesc, s'a arătat vrednic de încrederea noastră și suntem convinși ca și pe viitor ne va ajuta până la împlinirea dreptelor noastre dorințe; 2. Gheorghe Humagiul locuitor din Ucea de Jos, jud. Făgăraș și 3. Gheorghe Crițean din Brașov.”⁵⁶

Această cerere arată că participanții la adunare erau la curent cu discuțiile care aveau loc atunci în legătură cu completarea listelor Marelui Sfat Național⁵⁷. În ce privește acest deziderat de reprezentare a țiganilor în forul suprem al Transilvaniei se poate constata o evoluție în timp. Dacă la adunarea de la Rupea, revendicarea în cauză era încă destul de vagă, la Dumbrăveni s-a venit cu o propunere clară, adunarea solicitând admiterea în Marele Sfat Național a celor trei reprezentanți. Chiar doleanțele exprimate de adunările locale, așa cum le vedem în procesele-verbale, la Dumbrăveni au devenit mai coerente și mai complexe. Cererile de ordin material formulate de adunările locale au fost completate cu solicitarea unor drepturi cetățenești.

Din păcate, în lipsa unor informații suplimentare, nu știm care au fost reacțiile administrației românești la revendicările țiganilor. Cel mai probabil, reprezentanții adunării țigănești de la Dumbrăveni s-au deplasat în scurt timp la Sibiu unde s-au adresat Consiliului Dirigent, lăsând autorităților anumite acte precum credenționalele, protocoalele adunărilor locale și tabelul nominal cu participanții adunării de la Dumbrăveni. Deja la 3 mai 1919 acestea erau intrate în arhiva Consiliului Dirigent, Resortul Afacerilor Interne, fiind incluse în dosarul cu numărul 3910/1919 vizând manifestările țiganilor.

În presa românească, informațiile despre adunarea de la Dumbrăveni sunt puține și târzii, iar cererile acestei minorități nu au fost reproduse integral. Dăm ca

⁵⁵ Faptul că acum este menționat Crițean și nu Monesi arată că, cel mai probabil, avem de-a face cu o versiune finală a memoriului. În prima versiune, potrivit procesului-verbal, fusese propus Gheorghe Monesi, fostul președinte al adunării de la Rupea.

⁵⁶ Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁷ Pentru detalii despre completarea Marelui Sfat Național și activitatea sa, v. Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent*, p. 120–130.

exemplu articolul cu titlul *Adunarea țiganilor din Transilvania s-a ținut la Ibașfalău la 27 aprilie*, apărut în ziarul blăjean „Unirea” din 18 mai 1919. Dintre toate revendicările formulate de țigani erau fidel reproduse doar câteva. Era corect menționată adeziunea lor la Unire prin formularea dorinței de a nu mai fi considerați străini, ci „cetățeni ai națiunii române”, aici fiind incluși și țiganii „care și-ar fi pierdut caracterul românesc”. Ziarul menționează și solicitarea referitoare la utilizarea limbii române în învățământ și administrație pentru țigani, subliniind-o: „Să fie instruiți și administrați în limba română, spre a putea fi primiți și dânșii ca și ceilalți cetățeni români în oficiile de stat civile, bisericesti și culturale.” Celelalte deziderate sunt însă reproduse într-un mod care nu corespunde decât parțial memoriului adunării țigănești. În ceea ce privește cererea de eliminare din uzul oficial a etnonimului „țigan”, în ziar se spune că țiganii ar fi cerut păstrarea acestei denumiri, dar cu condiția de a nu mai fi utilizată ca insultă: „Numele de țigan păstrându-se și în viitor în acte oficiale, acesta să nu fie un semn de batjocură.” Solicitarea referitoare la împroprietărire păstrează esențialul: să fie împroprietăriți și țiganii asemenea celorlalți cetățeni. Apare însă o prevedere care nu există în memoriul adunării: „luându-se toate măsurile pentru încetarea vagabondajului”. Foarte probabil, prin încetarea vagabondajului se făcea referire la măsuri de încurajare a stabilirii țiganilor nomazi în sate. În fine, modificată apărea și ultima revendicare, vizând acceptarea în Marele Sfat Național a unor reprezentanți ai „poporului țigănesc”. Nu mai era vorba de trei reprezentanți, ci de o singură persoană: „Să aibă reprezentant în Marele Sfat care să servească de mijlocitor între guvernul român și poporul țigănesc până la definitivă asimilare a acestuia cu poporul român.”⁵⁸ Așa cum am văzut, nici această mențiune despre asimilarea țiganilor nu exista printre cererile lor.

Este neclar care au fost motivele pentru care au apărut aceste diferențe, dacă ele au fost rezultatul unor erori de interpretare din partea presei sau dacă au existat discuții între reprezentanții țiganilor și autorități, producându-se modificări care să fi ajuns la cunoștința presei. Cert este că nu-i găsim pe reprezentanții țiganilor printre cei 48 de noi membri cooptați în Marele Sfat Național la 30 iulie 1919⁵⁹.

⁵⁸ *Adunarea țiganilor din Transilvania, loc. cit.*: „Cu acest prilej s-a stilizat un memoriu care cuprinde următoarele revendicări ale Țiganilor. 1. Toți Țiganii ardeleni chiar și acei care și-ar fi pierdut caracterul românesc, să nu mai fie considerați în viitor ca străini, ci să fie și ei cetățeni ai națiunii române. 2. Numele de țigan păstrându-se și în viitor în acte oficiale, acesta să nu fie un semn de batjocură. 3. *Să fie instruiți și administrați în limba română* [italice în original – n. P.M.], spre a putea fi primiți și dânșii ca și ceilalți cetățeni români în oficiile de stat civile bisericesti și culturale. 4. Să fie împroprietăriți ca și ceilalți cetățeni luându-se toate măsurile pentru încetarea vagabondajului.” Aceleași cereri eronat reproduse erau reluate la scurt timp într-un alt articol: *Țiganii*, în „Carpații”, an I, 1 iunie 1919, nr. 8, p. 4.

⁵⁹ Despre aceasta, v. Aurel Galea, *Formarea și activitatea Marelui Sfat Național*, p. 198–200. Printre cei 48 de membri proaspăt aleși în iulie 1919 apare un profesor, Ilie Câmpeanu, dar este improbabil să fie vorba de Ionel Câmpeanu din Dumbrăveni.

THE GYPSY ASSEMBLIES OF 1919 IN TRANSYLVANIA (I)

Abstract

The present paper focuses on the first political events organized by Gypsies in Romania against the backdrop of the Union of Transylvania with Romania, more specifically the assemblies of 1919, where the participants expressed their support for the Union, and asked for social and ethnic rights. A certain degree of ethnic awareness could be ascertained on the occasion.

The paper is structured according to the specificity of the events organized in January–April 1919: the County Assembly of the Gypsies of Târnava Mare held at Rupea on 16 January 1919; the assemblies of April 1919 held in several Transylvanian townlets and villages (Iclodu Mare, Șeica Mare, Ucea de Jos, Moșna, Blăjel, Velț, Tălmăcel, Avrig, Criș, Dumbrăveni, Apold, Copșa Mare, Soroștin, and Șoala), where the participants listed their desiderata and elected delegates for Dumbrăveni; and the National Gypsy Assembly of Dumbrăveni on 27 April 1919.

The demands formulated in the Assembly of Rupea, in the local assemblies of April, and eventually at Dumbrăveni (27 April 1919) were similar in structure: a public demonstration of loyalty towards the Romanians and support for the Union, followed by demands for civil rights, undiscriminating treatment, and land. As the Gypsies were in no position to effectively press for these rights, they were pleading instead with the Romanians by invoking their “Romanianism.”

